

- 9–26. Porvoo: WSOY.
- ROBINS, R. H. 1997: *A short history of linguistics*. Neljäs laitos. London: Longman.
- SCHNEIDER, GISELA 1973: *Zum Begriff des Lautgesetzes in der Sprachwissenschaft seit den Junggrammatikern*. Tübingen: Fotodruck Präzis.
- SETÄLÄ, E. N. 1880: *Suomen kielen lauseoppi. Oppikirjan koe*. Helsinki: K. E. Holm.
- 1886: *Zur Geschichte der Tempus und Modusstambildung in den finnisch-ugrischen Sprachen*. Helsingfors: Druckerei der finnischen Litteratur-Gesellschaft.
- 1890: *Yhteissuomalaisten klusiilien äännehistoria. Luku yhteissuomalaisesta äännehistoriasta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1891: *Nykyaikuisen kielentutkimuksen periaatteista*. Porvoo: Werner Söderström.
- 1915: Suomen passiivista. – *Virittäjä* 19 s. 129–139.
- 1916: Suomen passiivista. – *Virittäjä* 20 s. 57–66.
- 1929a: Sanat ja vaiheet. – *Kysymyksiä ja tehtäviä. Esitelmiä suomalais-ugrilaisen seuran vuosikokouksessa vv. 1914–1926* s. 14–29. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1929b: Sanat ja vaiheet (saneet). – *Virittäjä* 33 s. 142–156.
- SIRO, PAAVO 1964: *Suomen kielen lauseoppi*. Helsinki: Tietosanakirja Oy.
- Suomen Akatemia puhuu*. Porvoo: Werner Söderström 1968.
- VARTEVA, ANNUKKA – SAVIJÄRVI, MARJO 1997: Mikä hautasi mietinnön? – Vuoden 1915 kielioppikomitean mietinnön kohtalosta. – *Virittäjä* 101 s. 96–103.
- WILBUR, TERENCE H. (toim.) 1977: *The Lautgesetz-controversy. A documentation (1885–86)*. Amsterdam Classics in Linguistics 9. Amsterdam: John Benjamins.

Itsenäisyysmies ja professoripoliitikko – E. N. Setälän poliittiset saavutukset ja pettymykset

Sivistyneen velvoitus yhteisiin asioihin

Emil Nestor Setälä tunnetaan paremmin professorina ja suomen kielen tutkimuksen ja opetuksen ihmelapsena kuin valtiollisena hahmona ja poliitikkona. Kollimivuotiaan kyky toistaa papin saarna sanasta sanaan, 16-vuotias suomen kielen oppikirjan tekijä, nousu poikkeuksellisen nuorena professoriksi, vuosikymmeniä kestänyt auktoriteettiasema ja monet muut Setälän tieteelliseen ja akateemiseen toimintaan liittyneet vaiheet, mukaan lukien professori Fred Karlssonin (2000) kirjan nostattama plagiaattikeskustelu, ovat olleet omiaan luomaan legendoja – usein positiivisia, joskus negatiivisia-

kin. Nämä legendat ovat olleet omiaan korostamaan Setälän uran akateemista puolta, kun taas toiminnan valtiollinen ja puoluepoliittinen puoli ovat jääneet helpommin katveeseen. Nykyajan näkökulmasta – kun akateemiset henkilöt politiikassa ovat harvinaisuuksia – nousee herkästi jopa kysymys, miksi Setälä ylimalkaan oli myös poliitikko?¹

1. Kirjoitus perustuu prof. Kaisa Häkkisen kanssa kirjoittamaani teokseen *Sanan valta. E. N. Setälän poliittinen, yhteiskunnallinen ja tieteellinen toiminta* (Vares & Häkkinen 2001). Koska tarkat lähdetiedot löytyvät tästä teoksesta ja johdopäätöksetkin ovat luonnollisesti samoja, tässä kirjoituksessa on käytetty hyvin kevyesti lähdeviitteitä lähinnä niissä kohdissa, joissa on suoraan siteerattu jotain lähdetä.

Oli kuitenkin luonnollista, että Setälällä oli myös poliittinen ura. Aikalaisen sivistyneistön arvomaailma ja tapakulttuuri oikeastaan vaativat edustajiltaan sellaista toimintaa. Käsitös ”politiikasta” oli hyvin erilainen kuin nykyään. Ajan sivistyneistöstä kukaan ei olisi halunnut olla nykytermien mukaan määritelty poliitikko, jolle politiikka oli ammattimaista, kesti koko uran ja muodostui elinkeinoksi. Mutta 1800-luvun lopun sivistyneistön edustaja näki asian toisella tavalla: politiikka oli yleistä, aatteellista toimintaa, osa kansallisesti heränneen, koulutetun henkilön kansalaisvelvollisuutta. Poliitiikka oli kaikkialla, mutta ei täysin eksaktisti missään: siihen kuuluivat sekä puoluetoiminta ja päivänpolitiikka että omassa siviiliammattissa toimiminen yhteiskunnassa, aatteellis-kansallinen pohja ja velvollisuus toimia esimerkkinä muille.

Kuva oli idealistinen eikä toimisi nykyajan yhteiskunnassa, mutta 1800–1900-luvun sivistyneistölle se oli lähtökohta. Se liittyi vakaaseen käsitykseen, jonka mukaan vain sellainen henkilö, joka oli todistanut kykynsä siviiliurallaan – koski se sitten yliopistoa, virkamiesuraa, elinkeinoelämää, maataloutta tai muuta vastaavaa – oli pätevä johtamaan myös poliittisia, koko yhteiskuntaa koskevia kysymyksiä. Samaan aikaan lähdettiin siitä, että toimiessaan politiikassa sivistyneistön edustaja ei luopunut siviiliurastaan, vaan hänen pääsektorinsa oli hänen oma erikoisalansa – hän ei siis ollut ”ammattipoliitikko”.

Tältä pohjalta poliittinen toiminta oli Setälällekin suorastaan velvoitus. Nuori Setälä oli ajattelumaailmaltaan ehdottomasti kansallismielinen, ja hänen alkuperäisiä poliittisia sympatioitaan on pidetty lähinnä vanhasuomalaisina. Vielä 1800-luvun lopulla hän ei kuitenkaan mielestään ollut puoluemies. Häntä miellytti vanha- ja nuorsuomalaisuuden välimaastossa toiminut Valvoja-piiri, jossa kummankin suunnan edustajat pohtivat

keskenään yleisiä aatteellisia, kulttuurisia ja poliittisia kysymyksiä: ”väittely, joka oli usein niin kiivasta, että olisi luullut sen päättyvän tukkanuottaan, oli pohjimiltaan mitä ystävällisintä – väittely oli vain keinona totuuden löytämiseen”.²

Sivistyneiden henkilöiden ankarasta ja kiivaastakin, mutta rationaalisesti perustellusta ja keskustelukumppania kunnioittavasta keskustelukulttuurista muodostui Setälälle ajattelumalli, johon hän projisoi myöhempien aikojen poliittisen kehityksen. Hänen ihanteensa oli sivistyneiden mittelo ja parhaan argumentin voitto; tämä tekikin hänelle vaikeaksi ymmärtää myöhemminä vuosikymmeninä tiettyjä demokratian saamia muotoja, jotka eivät hänen mielestään yltäneet laadullisesti vanhalle tasolle.

Perustuslaillinen taistelija

Päivänpoliittisiin kiistoihin Setälä joutui selvemmin niin sanottuina sortovuosina. Tavallaan voisi sanoa, että helmikuun manifesti 1899 ja kenraalikuvernööri Bobrikov ”pakottivat” hänet politiikkaan. Setälä liittyi perustuslaillisiin, joiden mielestä Venäjän yrityksiä Suomen autonomian peruuttamiseksi oli vastustettava, koska ne olivat vastoin Suomen lakia ja uhkasivat Suomen kansallista olemassaoloa. Hänellä oli myös näyttävä foorumi tuoda mielipiteensä julki, sillä hänestä oli tullut tässä vaiheessa – suomalaisen sivistyneistön yhtenä kärkinimenä – juuri *Valvoja*-lehden päätoimittaja ja nimimerkki *Spectator*, joka otti kantaa ajan poliittisiin kysymyksiin.

Setälä kannatti passiivista vastarintaa, mutta ei ollut yhtä ehdoton kuin esimerkiksi P. E. Svinhufvud ja ruotsalaisen puolueen edustajat, joiden mielestä mitään myönnytyksiä ei saanut tehdä. Setälä oli lähempänä K. J. Ståhlbergiä: Suomen oli

2. Muistelmia Valvojasta. E. N. Setälän kokoelma, kansio 90, KA.

oltava pienenä valtiona valmis joihinkin myönnytyksiin, jos ne tapahtuisivat Suomen lain mukaan. Setälä näki tälle mallille jopa kansainvälisen esikuvan: Unkarin taistelun oikeuksiensa puolesta Itävaltaa vastaan vuosina 1849–1867, etenkin tämän taistelun johtajan Ferenc Deákin. Setälä (1903: 72) asetti tältä suomalaistenkin malliksi kaksi periaatetta:

Toinen oli: lakia oli ehdottomasti noudatettava, ja ainoastaan laillinen lakia säätävä valta voi lakkauttaa lain velvoittavan voiman; laillisuudesta poikkeaminen on varsinaisena alkusyynä kaikkeen sisälliseen eripuraisuuteen ja siveelliseen rappioon, joka syöksee kansan perikatoon. Toinen oli: lakia laillisella tavalla säädettyä tai muutettaessa on tehtävä myönnytyksiä ja uhrauksiakin, mikäli ne eivät hävitä kansan perustuslaillista ja kansallista

Emil Nestor Setälä (1864–1935) valokuvattuna vuoden 1921 toukokuussa. Kuva: Museovirasto.

elämää. Olisiko tällöinen ohjelma todellakin sellainen, josta kaikki voisivat yhtyä?

Käytännön toiminnassa Setälä oli mukana organisoimassa keisarille suunnattua suurta adressia ja asevelvollisuuslakkoja, ja muutama viikko ennen vuoden 1905 suurlakkoa hän johti hyvin näyttävää passiivisen vastarinnan edustajien vastalausekokousta Helsingin Palokunnantalolla³. Venäläiset hajottivat kokouksen Setälän kieltäytyttyä sitä itse hajottamasta. Setälä oli tässä vaiheessa todella näkyvimpiä perustuslaillisia ja nuorsuomalaisia – yksi niistä, joiden karkotus ulkomaille oli todellinen vaihtoehto.

Suoranainen aktivisti Setälä ei ollut; hänen maailmankuvassaan isänmaalliseen taisteluun kuuluivat aatteellisuus, laillisuus ja kansallismielisyys, ja hän puolusti pienen kansan oikeuksia ja sen kulttuuri-tehtävää. Suomalainen nationalismi toteutti omalla maaperällään yleismaailmallista edistysuuntaa, joka oli etenemässä koko maailmassa, ja sovelsi sen ihanteita omassa sivistystoiminnassaan. Setälä koki, että kun loka-marraskuussa 1905 ensimmäinen venäläistämiskausi päättyi, tämä hyvyyden missio oli voittanut pahan. Uudessa, kansanvaltaisissa oloissa olisi nyt kaikki edellytykset ajaa kansallista ja sivistyksellistä edistysuuntaa.

Suurlakon hetkellinen voitto sumensi kuitenkin Setälältäkin näkymän sekä tulevilta vaikeuksilta Venäjän kanssa että oman maan sisäiseltä kehitykseltä. Kun hänestä tuli uuden, kansanvaltaisen eduskunnan jäsen, sen valtaosa ei muodostunut tavalla, johon hän oli tottunut ja joka oli hänen mielestään seulonut yhteiskun-

3. Perustuslaillisten kokous Helsingissä syyskuun 13 p:nä 1905. Ilman tekijää ja julkaisuvuotta, Stockholm 1905; Muistelmia ensimmäiseltä sortokaudelta ja sen päättymisestä. Ilman tekijää, Minnen från den första ofärdstiden och dess slut. Från brytningstider I, 81–93. E. N. Setälän kokoelma, kansio 90, KA.

nan ja politiikan huipulle lahjakkaimmat ja sivistyneimmät ainekset. Hän edusti uudenlaisessa päivänpolitiikassa sukupolvea, jolla oli vaikeuksia ymmärtää ja hyväksyä uutta: sitä, että äänestyspäätökset tehtiin taloudellisin ja sosiaalisin perustein ja puoluekurin mukaan. Uusi eduskunta ei ollutkaan sivistynyt herrakerho, vaan suunnan kehitykselle antoivat luokkapuolueet: aluksi SDP, joka sai heti ensi yrittämällä 80 kansanedustajaa ja kasvatti sitten kannatustaan vuoteen 1916 asti, ja pikku hiljaa myös Maalaisliitto.

Sen sijaan Nuorsuomalainen puolue – jota Setälä edusti –, joka edusti mielestään koulutusta ja porvarillista edistysmielisyttä ja joka oli omasta mielestään pelastanut Suomen autonomian, jäi pieneksi puolueeksi. Sen heikoin vaalitulokset ennen vuotta 1917 oli 23 ja paraskin vain 29 kansanedustajaa.

Setälä turhautui toimintaan yksikamarisessa eduskunnassa varsin pian ja jättäytyi sieltä pois vuonna 1910 – mihin vaikuttivat osaltaan samanaikaiset vastoinkäymiset henkilökohteisessa elämässä, etenkin avioliiton kariutuminen. Perussyy pettymykseen oli kuitenkin se, että hän ei pystynyt ymmärtämään, miksi kansa äänesti luokkapuolueita ja väheksyi niitä, jotka Setälän oman, sinänsä vilpittömän tulkinnan mukaan olivat kaikista pätevimpiä. Luokkapuolueiden maailma ja erityisesti sosialismi jäivät Setälälle ainoastaan vastustajiksi, jotka puhuivat perusarvojenkin osalta eri kieltä kuin hän. Tytär Salme Setälä (1970: 39, 194) mainitsee muistelmissaan, kuinka Pitkän sillan pohjoispuolinen Helsinki oli ”terra incognita, tuntematon maailma, jonka kanssa emme koskaan olleet joutuneet minkäänlaiseen kosketukseen, sinne ei ollut asiaa”. Kyse ei ollut vain poliittisten mielipiteiden erosta vaan kokonaan erilaisista ajatusmaailmoista.

Kuvaavaa onkin, että Setälä oli kokenut, että tärkeisiin asioihin kannatti eduskunnassa puuttua ensi sijassa valio-

kunnissa, siellähän oli suurin asiantuntemus ja vähiten propagandaa. Yhtä kuvaava oli hänen ilmaisemansa paheksunta täysistunnossa, kuinka vaaranalaisina aikoina ”pannaan toimeen täydellisiä ilveilyjä kaikenmoisilla silmien mulkoiluilla ja suun väännöksillä tämän eduskunnan edessä”.⁴ Tai, kuten Setälä itse kokemuksensa tiivisti: ”valtiopäivät ja monien vuosien liikaraisuus on pahoin pidellyt hermojani, vaikka näyttäisinkin turvalta ja suurelta”.⁵

Murrosvuosina politiikan huipulla

Kun Venäjän helmikuun 1917 vallankumous syrjäytti keisarin ja poliittinen tilanne muuttui radikaalisti, Setälä palasi politiikan eturiviin – huolimatta siitä, että oli ollut sieltä poissa useita vuosia, 1910-luvun alusta lähtien. Hänet nimettiin puolueensa edustajana ensin Os-kari Tokoin koalitionsenaattiin, jossa olivat mukana niin porvarit kuin sosialidemokraatit, vuoden lopulla Svinhufvudin porvarilliseen itsenäisyysenaattiin, ja vuonna 1918 hän jatkoi Paasikiven johtamassa monarkistisessa senaatissa. Hän oli Kyösti Kallion ohella ainoa, joka oli mukana näissä kaikissa senaateissa, ja Kalliokin jättäytyi pois Paasikiven senaatista, kun se sitoutui kuningasmieliseen politiikkaan. Syyskesällä 1917 Setälä oli jopa eräänlainen pääministeri muutaman kuukauden ajan, kun SDP oli jättänyt hallituksen ja sinne olivat jääneet ainoastaan porvarilliset senaattorit eikä uutta senaattia saatu kokoon ennen kuin marraskuun 1917 lopulla.

Setälän nousuun senaattoriksi oli toisaalta saattanut vaikuttaa jopa myönteisesti se, että hän oli ollut useita vuosia sivussa politiikan etulinjasta. Hän oli keväällä 1917 vielä hyvin vahvalle SDP:lle

4. VP 1907, pöytäkirja, 827.

5. Setälä Vilhelm Thomsenille 30.11.1908. Setälän kirjeet Thomsenille, Tanska 1, rulla 2, SKS.

siedettävä porvari, joskin puolueen pää-
äänenkannattaja, *Työmies*-lehti, piikitteli:

Setälä mies, joka ei malta pysyä kieli-
opinnoissaan – – voisi joskus vahin-
gossa sallia jonkun kansan syville ri-
veille edullisen tapahtua, ellei hänen
puolueensa vanhoilliset jarrut pitelisi
kiinni takin hännästä. Tuskin herra
Setälä uskaltaisi hyväksyä senaatissa
edes rehellistä kunnallista äänioikeutta
annettavaksi vaivatulle kansallemme!
Muut johtopäätökset voi tehdä siitä.
(*Työmies* 26.3.1917, alakerta.)

Setälän asema suhteessa vasemmis-
toon muodostui pian hyvin kitkaiseksi.
Hän vastusti SDP:n päätavoitetta, kai-
ken vallan keskittämistä eduskuntaan,
ja halusi pitäytyä vanhassa vallan kolmi-
jaon opissa, jossa eduskunta käytti lain-
säädäntö-, senaatti ja valtionpäämies
toimeenpano- ja riippumattomat tuomio-
istuimet tuomiovaltaa. SDP ajoi eduskun-
nassa kuitenkin läpi päätöksen niin sano-
tusta valtalaista, jolla eduskunta olisi sa-
anut käsiinsä myös toimeenpanovallan.
Kun eduskunnassa oli sillä hetkellä SDP:n
enemmistö, tämä avasi porvarillisille kan-
salaisille synkät tulevaisuudennäkymät.
Setälän mielestä SDP oli yrittänyt lähes-
tulkoon kaapata vallan ja samalla vaaransi
suhteet Venäjän uusiin, Suomelle suopei-
siin vallanpitäjiin.

Niinpä, kun Venäjän Väliaikainen halli-
tus katsoi Suomen eduskunnan ylittäneen
valtuutensa ja hajotti eduskunnan kesällä
1917, Setälä oli täysin tämän päätöksen
puolella. Kun senaatti pohti, julkaistako
hajotusmanifesti vai ei, ja puoluetoveri Ru-
dolf Holsti tuntui lipsuvan porvarillisesta
rintamasta, hän sai senaatin istuntotaulla
tuntea, kuinka vakavana Setälä tilannetta
piti. Julkaisemattomissa muistelmissaan
Holsti kuvaa, kuinka tauolla

Setälä hyökkäsi niin raivoisana, etten
sellaista kiukkua ole vielä koskaan

nähty, kaksin käsin minuun kiinni ja
ärjyi: ”Minä tapan sinut mieluummin
kuin annan sinun äänestää tähän maa-
han sotilasdiktatuurin. Etkö kuullut,
mitenkä Kerenski – – uhannut, että el-
lei senaatti tottele, niin pyyhkäistään
Suomen perustuslait olemattomiin ja
julistetaan status quo ante Borgä.”⁶

Tässä vaiheessa Setälä suhtautui vielä
hyvin varovasti mahdollisuuksiin Suo-
men täydellisestä itsenäisyydestä. Nuor-
suomalaisien puoluekokouksessa keväällä
1917 hän lausui, että ”me tarvitsemme
epäilemättä tällä hetkellä ennen kaikkea
kylmäverisyyttä”.⁷ Itsenäisyysaktivisti hän
ei vielä ollut. Toisaalta hän ei jäänyt yhtä
skeptiseksi ja pessimistiseksi kuin mo-
net muut samankaltaiset edustajat, kuten
omasta puolueesta Ståhlberg tai vanha-
suomalaisista Lauri Ingman ja RKP:sta
R. A. Wrede ja Ernst Estlander. Edellä
mainitussa puoluekokouksessa hän ni-
mittäin katsoi myös, että mentäisiin kohti
”kaikkein korkeinta päämäärää”, millä
hän tarkoitti täyttää valtiollista itsenäi-
syyttä. Ja kun edellä mainitut herrat ei-
vät vakuuttuneet itsenäisyyden mahdolli-
suuksista Venäjän bolshevikkikaappauk-
sen jälkeenkään, Setälä siirtyi itsenäi-
syyttä ajaneen Svinhufvudin linjalle ja jä-
seneksi tämän senaattiin, jonka päätehtä-
väksi tuli toteuttaa Suomen itsenäisyys ja
saada sille kansainvälinen tunnustus.

Setälänkin johtopäätös oli, että itsenäi-
syyks oli – aatteellisten motiivien ohella –
ainoa keino pelastaa maa Venäjän seka-
sorrolta ja sosialistiselta kumoukselta –
anarkialta. Itse hän muisteli myöhemmin:

– – toivoin voivani tehdä jotakin Suo-
men itsenäisyyden saavuttamisen hy-

6. Manifesti eduskunnan hajottamisesta. Il-
man julkaisuvuotta, Rudolf Holstin kokoelma,
kansio 39, KA.

7. Nuorsuomalaisen puolueen yleisen puolue-
kokouksen pöytäkirja 15.–16.4.1917. Nuorsuomalai-
sen puolueen kokoelma, VA Y 4123-24, KA.

väksi, että toivoin voivani olla mukana toteuttamassa ajatusta, joka oli syvällä asunut mielessäni niin kauan kuin olen osannut jotakin isänmaan kohtalosta ajatella, ajatusta, jolla olin ikään kuin huumannut mieltäni ankarimman sorron aikana, kun mieli oli pakahtua tuskasta ja häpeästä. – Minulla oli myös täysin selvillä, ettei hallitukseen meno ollut leikintekoa – hallituspaikat eivät olleet silloin haluttuja – sillä kapinan siivenlyönnit jo kuuluivat ilmassa ja hallitukseen menevä oli merkitty mies, jonka hengellä ei ollut suurta vakuutusarvoa. Mutta se tehtävä, joka oli edessä, ei sallinut ottaa huomioon väsymystä, vielä vähemmän varovaisuutta.⁸

Toki Setälä tällöin myös nostalgisoi jälkeensä toimintaansa, mutta selitysten perussuunta vastasi varmasti hänen tunnelmiaan loppuvuonna 1917.

Itse asiassa itsenäisyysjulistuksen muoto oli pitkälti Setälän laatima – kuten senaatin parhaalle kielimiehelle ja entiselle Spectatorille sopi. Toki tekstin laatimiseen osallistuivat eräät muutkin senaattorit, mutta lopputuloksesta on tunnistettavissa juuri Setälän argumentointi jo 1800-luvun lopulta: Suomen ja suomalaisuuden tehtävä oli palvella yleisinhimillisiä aatteita ja soveltaa ne suomalaiseen maaperään. Juuri tämä tehtävä oikeutti itsenäisyyden, oikeastaan se suorastaan velvoitti siihen (seuraavassa on lihavoitu ne kohdat, jotka olivat erityisen tyyppillisiä Setälälle):

Suomen eduskunta on 15 päivänä viime marraskuuta, nojaten maan Hallitusmuodon 38 §:ään julistautunut korkeimman valtiovallan hallitsi-

8. (Hakkapeliitan sähkösanomakysymyksen johdosta). Mistä syystä otin vastaan jäsenyyden itsenäisyysenaatissa? Ilman tekijää ja julkaisu- vuotta, E. N. Setälän kokoelma, kansio 90, KA.

jaksi sekä sittemmin asettanut maalle hallituksen, joka tärkeimmäksi tehtäväkseen on ottanut Suomen valtiollisen itsenäisyyden toteuttamisen ja turvaamisen. Tämän kautta on Suomen kansa ottanut kohtalonsa omiin käsiinsä, ja nykyiset olot sekä oikeutavat että velvoittavat sen siihen. Suomen kansa tuntee syvästi, ettei se voi täyttää kansallista ja yleisinhimillistä tehtäväänsä muuten kuin täysin vapaana. Vuosisatainen vapaudenkai-puumme on nyt toteutettava; Suomen kansan on astuttava muiden maailman kansojen rinnalle itsenäisenä kansakuntana. – Ja Suomen kansa rohkenee samalla toivoa maailman muiden kansojen tunnustavan, että Suomen kansa riippumattomana ja vapaana parhaiten voi työskennellä sen tehtävän toteuttamiseksi, jonka suorittamisella se toivoo ansaitsevansa itsenäisen sijan maailman sivistyskansojen joukossa.

Sisällissodan alettua Setälä oli senaattorina korkealla punakaartin vangitsemislistalla. Niinpä hän painui tammikuun 1918 lopulla maan muiden senaattorien tavoin – tosin muista poiketen hän ei jäänyt Helsinkiin eikä ehtinyt paeta Pohjanmaalle. Hän lähti Porvoon seudulle ja piileskeli eri kartanoissa milloin tanskalaisena professori Madseninä, milloin ruotsalaisena professori Söderberginä, ja kävi läpi niin Haikon, Kullon kuin Degerbyn kartanot. Muisteloissaan hän on tunnelmoinut, kuinka lähellä vangitseminen oli, kuinka hän keskusteli hyvän vaikutuksen tehneen askolalaisen sosialidemokraatin kanssa, kuinka hän tapasi venäläisen suuriruhtinas Kirilin ja niin edelleen. Loppujen lopuksi punakaarti ei saanut häntä kiinni, ja viimeiset päivät olivat Setälän mielestä jo suorastaan leppoisia: ”Mutta olihan tuota lomaakin kuin koululaisella – ja voin vakuuttaa, että se teki terveydelle hyvää. Sai nukkua enemmän

kuin viisi tuntia; puhelin ei häirinnyt, kokouksiin ei ollut kiirettä.”⁹

Sisällissodan jälkeen Setälä kannatti näkyvästi saksalaisen prinssin valitsemista Suomen kuninkaaksi. Hän jopa julkaisi kirjasen, jonka mukaan Suomi oli yhä valtiomuodoltaan monarkia, itsenäisyysjulistuksen sanamuodosta huolimatta, koska valtiomuotoa ei ollut lain-säädännöllisesti muutettu. Hänellä oli samat perustelut monarkialle kuin muillakin sitä kannattaneilla: oli välttämätöntä saada Saksan tuki Suomen itsenäisyydelle Venäjää vastaan, ja sisäpoliittisesti vahva kuningas olisi puolueeton erotuomari, ei puoluemies, ja hän olisi parempi pelote uutta punaista kapinaa vastaan kuin heikko presidentti ja radikalismille altis eduskunta. Kenties Saksan tuella saataisiin jopa Itä-Karjala.

Monarkiakanta merkitsi myös lopullista pesäeroa Ståhlbergiin. Kun herrat vielä istuivat eduskunnassa vierekkäin, välirikko oli kiusallinen molemmille. Kuten puoluetoveri Tekla Hultin on kuvannut päiväkirjassaan, ”tuskin ovat tervehtineet toisiaan ja useimmin istuneet puoleksi selikkäin”.¹⁰

Jälkikäteen monarkiahanke vaikuttaa erikoiselta, kun Saksa romahti jo marraskuussa 1918. Miksi sitoa itsensä häviävään suurvalttaan? On kuitenkin muistettava, että Saksan romahduksen nopeus ja täydellisyys tulivat yllätyksenä muillekin – tasavaltalaisille, saksalaisille itselleen, jopa ympärysalloille. Lähes loppuun asti tasavaltalaiset todistelivat olevansa yhtä hyviä, jopa parempia saksalaismielisiä kuin monarkistit.

Joka tapauksessa Setälän hallitustie katkesi. Edessä oli poliittinen paitsio, ja yhä suurempi vakuuttuneisuus siitä, että

kansakunta ei arvostanut pätevimpiä voimiaan. Setälä osallistui vielä joulukuussa 1918 sekä Kansallisen Edistyspuolueen että Kansallisen Kokoomuspuolueen perustaviin kokouksiin ja päätyi lopulta Kokoomukseen. Puolue vastasi Edistyspuoluetta paremmin hänen näkemyksiään yhteiskunnan säilyttämisestä kumousohkaa ja luokkapuolueiden valtaa vastaan.

Pettymyksiä

Vuoden 1919 jälkeen Setälä löytyi Kokoomuksen sisäisissä kiistoissa yleensä oikeistosiivestä. Hän äänesti eduskunnassa kesällä vuonna 1919 edelleen tasavaltalaista hallitusmuotoesitystä vastaan, koska piti sitä liian samanlaisena kuin vuoden 1917 valtalakihanketta. Tämä otti koviille: ”niin minä teen sen erinomaisen raskaalla mielellä, raskaammalla, kuin minä milloinkaan olen tehnyt ratkaisua isänmaalle tärkeässä kysymyksessä.”¹¹ Ei hän silti enää monarkiaastakaan haaveillut. Kun hallitusmuotoesitys ei saanut määräenemmistöä ja siitä esitettiin tämän jälkeen uusi, Kokoomusta hiukan vastaan tullut versio, Setälä kykeni jo äänestämään sen puolesta.

Setälä olisi hyväksynyt kesällä 1919 sen, että Mannerheim ei valtionhoitajana vahvistaisi uutta hallitusmuotoa vaan hajottaisi eduskunnan ja aloittaisi sotaretken Pietariin. Salaisesti neuvotellusta hankkeesta ei kuitenkaan tullut mitään, erityisesti omien puoluetoverien, Lauri Ingmanin ja J. K. Paasikiven vastarinnan vuoksi.¹² Lisäksi hän vastusti vuonna 1920 Tarton rauhaa, koska kansallisesti aatteellisenä henkilönä oli vaikeaa hyväksyä, ettei Itä-Karjalasta tullut osa Suomea. Erityisen

9. Ks. Sotavuonna 1918 (kaksi versiota), E. N. Setälän kokoelma, kansio 107, KA; Räikkönen 1935: 319–331.

10. Hultinin päiväkirja 10.8.1918. Tekla Hultinin kokoelma, VA Y 2230, KA.

11. VP 1919, pöytäkirja, 896–898.

12. Pietari-projektista ks. erityisesti Ingmanin muistiinpanoja Kriittillisiä päiviä 13.–17.7.1919. Ingmanin kokoelma, VA Y 2456, KA; Kai Donnerin päiväkirja 7.7.1919, 10.7.1919, 12.–15.7.1919. Donnerin kokoelma, kansio I 6, KA.

häpeällisenä Setälä piti Suomeen jo liittyneiden Repolan ja Porajärven kuntien palauttamista takaisin.¹³

Erikoinen episodi oli Setälän lähettämä kirje vanhalle taistelutoverilleen Ståhlbergille kesän 1919 presidentinvaalien alla. Nähtävästi ymmärtämättä täysin, että pyytämättä ja tilaamatta tulleiden epämiellyttävien neuvojen psykologinen vaikutus saattoi olla ainoastaan päinvastainen kuin oli tarkoitettu, Setälä patisti Ståhlbergiä luopumaan ehdokkuudesta Mannerheimin hyväksi:

Ei siis pitäisi olla mikään loukkaus Sinua vastaan, jos sanon, että Sinä et ole se kokoava ja lämmittävä voima, joka tänä hetkenä voisi olla Suomen kansalle yhdistävänä symbolina, koossapysymisen lippuna, vaan Sinä tulisit – minä myönnän kyllä, vähemmässä määrin persoonallisten ominaisuuksiesi vuoksi kuin vallitsevan tilanteen ja vallitsevien käsitysten vuoksi – olemaan voimien hajoittajana. – – Ne piirit, jotka ovat kauan uneksineet Suomen itsenäisyyttä tai myös koettaneet kukin tavallaan sen aikaansaamiseksi toimia, eivät, niin kuin hyvin tiedät, voi pitää Sinua Suomen valtakunnan itsenäisyyden ruumiillistuneena edustajana. Lukuisat kansalaiset, joiden omaisuus ja onni, ehkäpä henki, on kysymyksessä, eivät voi luottaa Sinun mahdollisuuksiisi pelastaa maa sisäiseltä ja ulkoiselta bolshevismilta. Vielä vähemmän uskoo kukaan siihen, että Sinulta voitaisiin saada apua karjalaisille tai inkeriläisille heimolaisillemme.¹⁴

Nykymaailman silmin katsottuna kirje on erikoinen. Se näyttäytyy omitui-

sena erityisesti Ståhlbergin presidentillisen arvovalan, ”perustuslain isän” maineen ja lapualaisuuden uhrin sankariase- man pohjalta. Mikä oli kielioppimies neuvomaan suurta valtiomiestä kansakunnan suurissa kysymyksissä, etenkin ajettuaan karille monarkiahankkeessa?

Mutta jos asetetaan rinnakkain herrojen poliittiset ansioluettelot juuri kirjeen kirjoittamishetkellä, kesällä 1919, niin erot olivat itse asiassa hyvin pienet.

Ståhlberg oli kesään 1919 mennessä ollut kansanedustaja vuosina 1908–1910 ja 1914–1918, senaattori 1905–1906, eduskunnan puhemies 1914, perustuslakikomitean puheenjohtaja 1917 ja johtava tasavaltalainen 1918. Setälä oli ollut kansanedustaja 1907–1910 ja 1917–1919, *Valvojan* päätoimittaja, senaattori kolmessa hallituksessa 1917–1918, jopa eräänlainen pääministeri 1917 sekä itsenäisyysjulistuksen pääasiallinen laatija. Ja jos halutaan muistuttaa monarkiahankkeen epäonnistumisesta, niin tasapaino vallitsi tässäkin, koska Ståhlbergin rasitteena oli itsenäisyyden epäileminen vuonna 1917.

Setälän kirje oli saattanut olla psykologisesti heikosti harkittu, jos ajatteli sitä, mihin sen oli tarkoitus johtaa. Mutta mitä poliittiseen tilanteeseen tuli, se ei missään tapauksessa ollut harrastelijan ja vieraantuneen akateemikon purkaus valtiomiehelle vaan poliittisen eliitin piirissä tapahtunut vertaisen mielipiteenilmaisu vertaiselle.

Setälä ei kuitenkaan ollut oikeisto-radikaali, vaan pettynyt, konservatiiviseksi muuttunut meritokraatti. Hän koki, että pätevyys, sivistys ja kansakunnan kokonaisuus on syrjäytetty ja hän oli joutunut sivuraiteelle. Kai Donner kirjasi päiväkirjaansa: ”Setälä tuntee itsensä täysin syrjään työnnetyksi ryhmässään. Hän miettii jättävänsä kaiken.”¹⁵

13. Kokoomuspuolueen valtuuskunnan pöytäkirja 24.10.1920, PTA.

14. Setälä Ståhlbergille 21.7.1919. E. N. Setälän kirjekoelma, VA Y 5513, KA.

15. Donnerin päiväkirja 28.2.1920, 27.10.1922. Kai Donnerin kokoelma, kansio I 6, KA.

Sopeutuja

Kuten tunnettua, Setälä ei kuitenkaan jättänyt kaikkea vaan saavutti politiikan alalla vielä paljon. Hän toimi Kokoomuspuolueen puheenjohtajana vuonna 1920 ja oli yksi niistä henkilöistä, joita pidettiin mahdollisena presidenttiehdokkaana vuoden 1925 vaaleissa. Hän toimi 1920-luvullakin hallituksessa, opetusministerinä ja vuosina 1925–1926 jopa ulkoministerinä. Vuosina 1926–1930 hän toimi lähettiläänä Kööpenhaminassa ja Budapestissa. Sisäpolitiikassa hän kannatti porvarillista yhteistyötä. 1930-luvulla hänellä oli ohimeneviä sympatioita lapualaisia ja Kokoomuksen jyrkkää siipeä kohtaan, mutta tuolloin hän oli poliittisesti jo syrjässä, ja näkyvämpää oli ollut hänen roolinsa radikaalien hillitsemisessä ja torjumisessa. Hän oli asettunut 1920-luvun jälkipuoliskolla näkyvästi aitosuomalaisuutta vastaan ja korostanut, kuinka ruotsin kieli ja suvaitsevaisuus kieliasianssa kuuluivat yleiseen suomalaisen sivistyspohjaan.¹⁶

Setälän mielialoista kertoo hänen mainintansa kirjeessä vuodelta 1929: ”Ihmiset ovat sokeita, tekisi mieli sanoa, Jumalan kiitos ettei ole mitään velvollisuutta olla mukana vaalitaistelussa, jossa ei esitetä yhtään ohjelmaa, jonka voisi hyväksyä.”¹⁷ Parasta olisi puolueista kokonaan irtautunut ”asiapolitiikka” – ainakin sellaisilla tärkeillä aloilla kuin ulko- ja kulttuuripoliitiikka, maanpuolustus ja alkoholikysymys. Setälän ihanne oli loppuun asti se, että Suomea olisivat johtaneet ne, jotka ”sivistyskantansa perustuksella ovat kutsutut tätä maata eteenpäin viemään”¹⁸.

16. Ks. esim. Kokoomuspuolueen keskusliiton pöytäkirja 25.4.1926, 27.1.1927, PTA.

17. Setälä Hjalmar Procopéille 24.4.1929. Procopén kokoelma, KA Y 6555.

18. Lause sisältyi edellä mainittuun kirjeeseen Ståhlbergille.

Poliitikkona Setälä oli tavallaan meritokraatti demokratian uhrina, ja tämä turhauma oli alkanut jo sortovuosina. Suurimmillaan hänen poliittinen merkityksensä oli olemaan kriisiaikoina; kompromisseja vaativat ja rauhallisemmat olot tarvitsivat toisenlaisia, etenkin Ståhlbergin ja Ingmanin kaltaisia hahmoja. Siihen oli Setälän kaltaisen dominoivan luonteen vaikeaa sopeutua.

VESA VARES
etunimi.sukunimi@utu.fi

Arkistolähteet

KA = Kansallisarkisto, Helsinki.
PTA = Porvarillisen Työn Arkisto, Espoo.
SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkisto, Helsinki.
VA = Valtionarkisto, Helsinki.
VP = Valtiopäivät.

Kirjallisuuslähteet

KARLSSON, FRED 2000: *E. N. Setälä vaarallisilla vesillä. Tieteellisen vallankäytön, käyttäytymisen ja perinteen analyysi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 765. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

RÄIKKÖNEN, ERKKI 1935: *Svinhufvud ja itsenäisyysenaatti. Piirteitä P. E. Svinhufvudin ja hänen johtamansa senaatin toiminnasta ja vaiheista syksyllä 1917 ja keväällä 1918*. Helsinki: Otava.

SETÄLÄ, E. N. 1903: Kirje Helsingistä. – *Valvoja*.

SETÄLÄ, SALME 1970: *Polusteekin koulussa. Opiskelua kymmenluvulla*. Otava. *Työmies* 26.3.1917, alakerta.

VARES, VESA–HÄKKINEN, KAISA 2001: *Sanan valta. E. N. Setälän poliittinen, yhteiskunnallinen ja tieteellinen toiminta*. Helsinki: WSOY.